

РОЗДІЛ І

КУЛЬТУРОЛОГІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

УДК 785.11(477): 821.161.2

*Вікторія Драганчук (Луцьк),
кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри
історії, теорії мистецтв та виконавства
Волинського національного університету імені
Лесі Українки*

СИМФОНІЯ-ДИПТИХ Є. СТАНКОВИЧА В НАЦІОНАЛЬНО- МЕНТАЛЬНОМУ ПОЛІ „СЛОВА ПРО ПОХІД ІГОРІВ” І ШЕВЧЕНКОВИХ ПЕРЕСПІВІВ

У статті досліджується національно-ментальна сутність симфонії-диптиху Є. Станковича в контексті ментального поля давнього епосу „Слово про похід Ігорів” і переспівів Т. Шевченка. Ментальне поле вказаних творів та модуляція цього ментального поля від насиченого героїзмом „Слова...” до більшої сердечності творів Т. Шевченка і Є. Станковича визначається як „художній аналог” українського національного ментального поля та його історичної модуляції.

Ключові слова: національна ментальність, ментальне поле, кордоцентричний хліборобський елемент, вольовий лицарський елемент, концептуальний рівень, конкретно-мовний рівень, семантика.

Вікторія Драганчук

Симфония-диптих Е. Станковича в национально-ментальном поле „Слова о походе Игоревом” и поэтических перепевов Т. Шевченка. В статье исследуется национально-ментальная сущность Симфонии-диптиха Е. Станковича в контексте ментального поля давнего эпоса „Слова о походе Игоревом” и поэтических перепевов Т. Шевченка. Ментальное поле указанных произведений и модуляция этого ментального поля от насыщенного героизмом „Слова” к большей сердечности произведений Т. Шевченка и Е. Станковича определяется как „художественный аналог” украинского национального ментального поля и его исторической модуляции.

Ключевые слова: национальная ментальность, ментальное поле, кордоцентричний хлебопашеский элемент, волевой рыцарский элемент, концептуальный уровень, конкретно-языковой уровень, семантика.

Viktoriya Draganchuk

Symphony-diptych by Y. Stankovych in the national-mental field of „A word about Igor’s hike” and Shevchenko’s poems. The national-mental essence of Symphony-diptych by Y. Stankovych in a context of the mental field of old epos „The word about Igor’s hike” and Shevchenko’s poems is probed. The mental field of the indicated works and the modulation of

this mental weeds from heroic-saturated „A word...” to greater heartiness of words by T. Shevchenko and Y. Stankovych is determined as a „art analogue” of the ukrainian national-mental field and its historical modulation.

Key words: national mentality, mental field, cardiocentral tilling element, volitional knight’s element, conceptual level, concrete-linguistic level, semantics.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема взаємодії української ментальності та культури розглядається в низці праць вітчизняних вчених, зокрема в дослідженнях Г. Джулай [4], О. Марченко [13], Н. Фурси [24], у колективній монографії „Проблеми теорії ментальності” М. Поповича та ін. авторів [15], проходить крізь значну частину мистецтвознавчих праць, спеціально не присвячених даній темі, – але не вичерпує своєї актуальності, оскільки є одним із наріжних каменів розвитку нації й творення нею державності. У такому контексті для ілюстрації граней національної ментальності, відображених у витворі культури, обрано симфонію-диптих Є. Станковича на вірші Т. Шевченка для хору а capella, оскільки цей твір поєднує в собі історичну ретроспективу – від прадавнього артефакту „Слова о полку Ігоревім”, фрагменти якого переспівав велет національного духу Т. Шевченко і втілив у вербально-музичному вираженні провідний сучасний митець Є. Станкович, та є яскравим прикладом національних позитивів і хиб, які „тягнуться” за народом впродовж окресленого історичного часу.

Формулювання мети та завдань статті. Мета даної статті – дослідити національно-ментальну сутність Симфонії-диптиху Є. Станковича – на *узагальнено-концептуальному* та *конкретно-мовному* рівнях, у контексті національно-ментального поля давнього епосу „Слово про похід Ігорів” і переспівів Т. Шевченка. Для цього окреслимо: 1) українську ментальність як систему елементів, що формують *позитиви й хиби національного характеру*; 2) напрям можливої *модуляції ментального поля* русичів-українців у „Слові...” – Шевченкових переспівах – Симфонії-диптиху Є. Станковича; 3) *вербально-музичні концепти* в ментальному полі Симфонії-диптиху, їх семантичні ресурси утворення „враження” (І. Франко) чи „естетичного об’єкту” (М. Бахтін) – твору в уявленні реципієнта¹.

¹ У „враженні”, за І. Франком, лежить краса „артистичної творчості”: „...В артистичній творчості краса лежить не в матеріалі, що служить її основою, не в моделях,

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Спроба осягнути сутність української ментальності й структуру національного характеру та їх взаємозв'язок з музичною культурою була здійснена в ряді публікацій автора даної статті, зокрема „Національна ментальність і рівні її відображення в музиці” [5].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У структурі української ментальності вирізняються інтровертний-кордоцентричний-„хліборобський” та екстравертний-вольовий-„лицарський” елементи; причому перший є сталим, що формує національний соціотип (І. Каганець), а другий – змінним, що активізується в певні важливі періоди національної історії, або навпаки – ці періоди стають важливими, оскільки був активізований вольовий елемент (наприклад, це періоди, означені активними спробами творення української державності). Вказані елементи визначають взаємовідношення національно-ментальних граней в українському національному характері – кордоцентричну та вольову, сердечну та дієву – коли мова йде про „випадки конкретного співвідношення окремих елементів в певний історичний період... при тому що змінний елемент певний час або є в депресивному стані, або, навпаки, активізується” [6, 134].

В українській музичній культурі останніх століть значною мірою домінує відображення сталого елемента національної ментальності – кордоцентричного, чергуючись зі зверненнями до героїчного епосу та його переспівів національними поетами, в хоровій музиці (яку розглядаємо у даному контексті) як окремими „вкрапленнями” – винятками, що лише підтверджують правило (як, наприклад, кантата-симфонія „Кавказ” С. Людкевича, кантати „Червона калина” Л. Дичко, „Іван Підкова”

а втім, яке враження робить на нас даний твір і якими способами артист зумів осягнути те враження” [23, 118]. „Естетичний об'єкт” М. Бахтіна є „зміст[ом] естетичної діяльності (споглядання), спрямованої на твір” [1, 36], і по суті є тим самим Франковим „враженням”, породженим художнім твором.

В. Камінського, поема-кантата „Гамалія” М. Скорика та ін.). Вказане домінування є результатом послаблення, навіть точніше й правдивіше сказати – „пригнічення” вольового національного гену в імперських умовах, внаслідок чого українська ментальність втрачає природню взаємодоповнюваність кордоцентричного та вольового у своїй структурі, стає „суцільно-сердечною”, а відтак – позбавленою вольового спротиву до зовнішніх агресивних впливів.

Безпосередній взаємозв'язок ментальності та культури із долею нації, причини *не-долі* нації саме в культурі з точки зору природознавчих наук, насамперед фізики чітко визначає А. Свідзинський, ставлячи питання: „Як могло статися, що сильний, багаточисельний народ, який опанував багатющі землі в центрі Європи, створив могутню державу, мав міцні культурні, торгівельні, династичні контакти з іншими державами Заходу і Сходу, втратив свою державність і протягом століть знаходився чи в частковій, чи в повній залежності від інших народів та їх держав? Чому, незважаючи на блискучі перемоги і виявлену велич духу, в кінцевому висліді визвольні змагання кінчалися поразкою? І чому зараз, за сприятливої загалом міжнародної ситуації, наша держава ще так слабо стоїть на ногах (та й до того – не цілком наша, бо національною, українською її все ж таки не назвеш!)?”, – та цілком прямо на нього відповідаючи, відкинувши усі „зовнішні” причини, які не завадили іншим державам самоствердитися: „...це питання про культуру народу, бо саме культура цементує народ, робить його незламним супроти ворогів і всіляких інших несприятливих чинників. Ні до чого і ні до кого іншого, лише до самих себе мусимо апелювати, якщо наша культура не виконала свого основного завдання – забезпечення с а м о о р г а н і з а ц і ї (розр. – В. Д.) нації, її саморозвитку такою мірою, щоб усякі зовнішні вороги не були страшні. А для того вона повинна була виробити такі ідеї, такі духовні цінності, які виявилися б достатніми для здійснення цієї мети” [18]. У праці

„Синергетична концепція культури” дослідник на основі вчення про ноосферу² (особливого, вищого шару буття, колективного ефекту, що „формується внаслідок сукупної інтелектуальної взаємодії всіх людей” [19, 52] та впливу якого зазнає кожна людина – зворотнього впливу ноосфери на свій інтелект, який, очевидно, є таким собі „інтелектуальним банком” людства) та на основі аналізу законів *синергетики* (власне *теорії самоорганізації*, яка має всеосяжну роль в житті природи й людини в ній, внаслідок якої структури нижчого порядку формують структури вищого порядку, що вимагає додаткової інформації) виводить ідею, яка пояснює сутність феномену культури: „процес самоорганізації ноосфери є культура” [19, 33]. Оскільки основними одиницями в культуротворенні є етноси – одиниці, витворені в іншому процесі самоорганізації – етногенезі (А. Свідзінський [19, 33], описане бачення етносів як процесотворчих одиниць в синергетиці нагадує пояснення „колективних егрегорів” К. Г. Юнгом), то спосіб національного мислення – національна ментальність – бачиться визначальним для сутності культури як процесу самоорганізації ноосфери, зворотнього впливу якої зазнає кожен людський інтелект. Відтак, і спосіб мислення у „сукупній інтелектуальній взаємодії”, вираженій, наприклад, вербально-музичним артефактом, здійснює формуючий вплив на людську реальність.

З окресленого вище розуміння синергетичних процесів варто поглянути і на головні хиби української ментальності, серед яких прикро виділяється розбрат, що нерозумно веде до зради. Причина „слабого виявлення інстинкту підпорядкування” (В. Янів [27, 226 – 227]), нездатності до об’єднання, організації, само-організації (!) українців може критися в тому,

---

² Поняття вводять Е. Ле Руа та П. Тейяр де Шарден, імпульсом до чого стало вчення В. Вернадського про біосферу [19, 30].

що в силу надзвичайно щедрої землі³ кожна родина мала можливість самостійного господарювання без особливої потреби об'єднання з сусідами задля виживання, без потреби організовуватися в певні соціуми, – природній позитив, з якого протягом історії виникає сумнозвісне українське хуторянство, що має негативні наслідки, вказані вище⁴.

У даній статті звертаємося до Симфонії-диптиху, адже в художньому вираженні твору охоплено майже тисячолітню історію – від часів знаменитої протоукраїнської (Ю. Шевельов) писемної пам'ятки (ймовірно, створеної в 1198 – 1199 рр.) до сьогодення, що дає можливість прослідкувати сталість або зміну національного характеру в трьох мистецьких артефактах: „Слові...”, переспівах Шевченка та Симфонії-диптиху Станковича.

Насамперед проаналізуємо ментальні грані, які характеризують художній світ „Слова про похід Ігорів”. Нагадаємо, що героїчна пісня-поема описує події 1185 р., до яких призвела згадана вище сумнозвісна хиба національної ментальності – розбрат, що проявилася в давній історії княжи-ми міжусобицями, нерозумінням сил зовнішніх ворогів для вирішення внутрішніх питань розподілу влади:

„Уже бо, братіє, не веселая година вьстала <...>
 Вьстала обида вь силахъ Дажьбожа внука,
 вступиль дѣвою на землю Трояню <...>
 Усобица княземъ на поганья погыбе,

³ Географічний (природний) чинник є основоположним в низці теорій національної ментальності (О. Кульчицький [12], І. Рибчин [17] та ін.), в яких саме цим чинником українська лагідна вдача (м'якість, мрійливість, споглядальність) виводиться зв'язком з „архетипом плодючої Землі” (закоханістю в багату природу, любов'ю до неньки-землі, що дає щедрі врожаї народу-хліборобу і т. і. на противагу суворій вдачі північних народів та ін., а також на відміну від праукраїнських і українських воїнів-степовиків, якими з потреби оборони ставали хлібороби, вимушено замінюючи косу на меч); на таку обумовленість ментальності вказує і А. Свідзинський, обґрунтовуючи її (залежність) наступним чином: „...культура є процес самоорганізації ноосфери, але сама ноосфера виникає на основі біосфери, а ця остання – на основі геосфери, тим самим на основі природних умов, в яких перебуває народ” [19, 353].

⁴ Див.: Хрущ О. Цінності та особливості українського національного характеру [25].

рекоста бо брать брату:

„Се моє, а то моє же” <...>

И начяша князи про малое

„се великое” мльвити,

а сами на себѣ крамолу ковати.

А поганїи съ всѣхъ странъ прихождаху съ побѣдами
на землю Рускую”⁵.

1184 року князі Володимир Переяслав і Всеволод Суздальський, що перебували в коаліції з половцями, пропонували князю Ігорю Новгород-Сіверському (роду Ольговичів, з яким конкурували Рюриковичі) принизити роль васала. Ігор, який, на думку автора „Слова...”, повинен був стати охоронцем єдності руських земель в умовах розпаду Київської держави після свого батька Святослава, що стояв біля основ формування нової Русі, обирає разом із братом Всеволодом, князем Трубчевським і Курським, шлях військового опору. Попри поразку Святославичів, коаліція заколотників і плани щодо нашестя половців були порушені, а Сіверщина вивільнена з-під суздальського полону та введена до складу Русі. Чим не історія часів Козаччини? (наприклад, зрада частиною козацького війська гетьмана Мазепи й перехід на сторону Петра I, внаслідок чого було вирішено результат сумнозвісної Полтавської битви і, разом із нею, надовго визначено долю України), чим не опис Визвольних змагань 1918 – 1920-х рр., що водночас були і змаганнями національних очільників? чим не сучасна історія? Наголошую на тому зовсім не з метою приниження вітчизняної історії, а навпаки – з метою показу прикрої сталості зради в ментальній характеристиці русичів-українців (навіть якщо до неї вдаються не корінні представники нації, а прийшли варяги-Рюриковичі, якщо вони очолили формування на руських землях державності та стали руськими

⁵ Тут і далі текст „Слова про похід Ігорів” подається за джерелом: Ізборник : Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації [20].

князями), а відтак – і актуальності „Слова про похід Ігорів” для вітчизняного сьогодення:

„Загородите полю ворота
своими острыми стрѣлами
за землю Рускую,
за раны Игоревы,
буєго Святъславлича!” –

читаємо звернення до усіх князів руських у фіналі „Слова...”.

„Слово...” акцентує *лицарсько-вольовий елемент* в ментальності „символа” русичів-патріотів Ігоря Святославича – „сміливого сокола”: патріотизм і воїнський героїзм – сприйняття смерті на полі брані як честі та полону як найбільшої ганьби; хоча й надмірна запальність, яка стала причиною необачності при прийнятті рішень, як-то нехтування сонячним затемненням-знаменням; надзвичайна воля й пасіонарність – „здатність до наднапруження” (Л. Гумільов), завдяки яким Ігорю вдалося повернути тисячі відступаючих дружинників на допомогу мужньому Всеволоду. Ці характеристики князя Ігоря яскраво ілюструються, зокрема, таким: „И рече Игорь / къ дружинѣ своей: / «Братіє / и дружино! / Луце жъ бы потяту быти, / неже полонену быти»; „...съ вами, русици, хощу главу свою приложити, / а любо испити шеломомъ Дону”; „Русичи великая поля чрълеными щиты прегородиша, / ищучи себѣ чти, а Князю славы”; „Тїи бо два храбрая Святъславлича, / Игорь и Всеволодъ”.

Змальований образ князя Ігоря не є винятковими для руського суспільства, а навпаки – його характерність підтверджують перегуки з основними ідеями „Велесової книги” (саме „Велесовим онуком” називає автор „Слова...” співця Бояна). Цей ще більш давній героїчний епос руських кшатріїв яскраво виявляє лицарсько-вольовий елемент як корінний в ментальному полі русичів: „Б’є крилами Мати-Слава і кличе нас, / щоб ішли за землю нашу і билися за огнища племен наших; / се... бо с у т ь

р у с и ч і ” , – а смерті на прі як вищого блага: „...і повинні бути в чистоті тілесній і душі нашої, / яка ніколи не вмирає і не завмирає за час смерті тілес наших. / А загиблому на полі бою Перуниця дає воду живу попити, / і, попивши її, йде (той) до сварги на коні білому. / І там Перунько його зустрічає і веде до благ своїх, до палат своїх, / і там перебуде якийсь час і дістане тіло нове. / І так жити має і радіти прісно і до віку віків, / за нас молитву творячи” [3, 57].

Звернемося до образу Ярославни, в якому втілений символ „жен рускія”. Ніжна, лірична, Єфросинія й у плачі є наполегливою у зверненні до „господинів” – „О вѣтрѣ-вѣтрило!”, „О Днєпре Словетицю!”, „Свѣтлоє и трєсвѣтлоє слънце!”, яких силою свого духу змушує *прийти на допомогу Ігорю, який зможе втекти з полону*: „Прысну море полунощи; / идуть сморци мъглами: / Игореви Князю Богъ путь кажетъ / изъ земли Половецкой на землю Рускую, / къ отню злату столу”. Отож, Ярославна – єдиний жіночий образ „Слова...” – є кульмінацією кордоцентричного елемента в ментальному полі твору, й водночас проявляє вольовий елемент.

Останній знаходить надсильне вираження у потрясаючому переспіві Т. Шевченка, тому перейдемо до огляду Кобзарєвого „Плачу...” (1860) й з’ясуємо: що з прадавнього тексту вирізняє Т. Шевченко? на чому акцентує? що ставить наріжним каменем в ментальності художнього світу своїх переспівів? Поет, звертаючись до образу Ярославни, в жанрі плачу поглиблює „не-плачівні” його риси. Княгиня героїчна у своїй відданості, вольова у вірі Дажьбожих онуків, – вірі, що домінує у „Слові...” і в контекст якої вписано раннє християнство. Тут мусимо зауважити, що розуміння сутності християнства як такого, що проростає з „первинної природної релігійності (звичаєвості)” – „первинного типу сприйняття” (О. Бенч⁶), який сформував українські ментальні основи, а ніяк не

⁶ Див.: Бенч-Шокало О. Український хорівий спів. Актуалізація звичаєвої традиції [9]. – С. 4 та ін.

візантійського його варіанту – бачиться близьким і для релігійності Шевченка: „...І візантійський Саваоф / Одурить! Не одурить Бог, / Карать і миловать не буде: / Мине раби його – ми люде!” („Ликері”⁷); чи звернення до Христа: „За що ж тебе, світе-брате, / В своїй добрій, теплій хаті / Оковано, омурано / (Премудрого одурено). / Багрянницями закрито / І розп’ятієм добито? / Не добито! Стрепенися! / Та над нами просвітіся, / Просвітіся!..” („Світе ясний! Світе тихий!”) та ін. Очевидно, це відіграло певну роль при тому, що Шевченко додає „від себе” декілька рядків наприкінці, які корінним чином змінюють ментальне поле „Плачу Ярославни”. Це *вже не плач, – це виклик* долі й „огненному господину” (сонцю) вільної людини: „Спали мене насамоті! / Або не грій і не світи... / Загинув ладо... Я загину!” (Акцентуємо на тому, оскільки таку релігійну сутність Ярославни в переспіві Т. Шевченка підкреслить Є. Станкович у Симфонії-диптиху). Отож, співставивши два тексти – руського епосу й Кобзаревий, виявили, що Шевченко завершує плач показом *героїчної відданості* Ярославни, *мужності жінки*, – фіналом, *якого не було* у „Слові...”, і який створює *лицарсько-вольову кульмінацію* у творі.

Матеріали, взяті Кобзарем для другого переспіву – „З передсвіта до вечора” (1860) – насамперед показують збірний образ мужніх русичів-дружинників, для яких битва – це пир, і в цьому контексті акцентують хоробрість Ігоря, який пішов „...на пригоду / Тому буй-туру Всеволоду”. У ментальному полі переспіву *домінує лицарсько-вольовий елемент*, він же є в кульмінації: „Допировали / Хоробрі русичі той пир, / Сватів упоїли, / А самі простяглися / За землю руськую”, натомість твір завершується *кордоцентричною кодою*: „Хилилась / І слалась, плачучи, трава, / Високігнулись дерева... / Додолугнулись, журились!”.

Кордоцентрична кода бачиться логічною в контексті „хліборобської”

---

⁷ Тут і далі тексти поезій Т. Шевченка подаються за джерелом: Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. [26].

сутності національної ментальності, на фоні якої „при потребі” виринає лицарсько-вольовий елемент. На наявність в образному мисленні творів Київської України-Руси хліборобського кореня⁸, засіяного предками українців ще в неоліті, його відмінність від мислення народів з традиціями світогляду мисливців вказує Б. Стебельський, при тому порівнюючи „Слово...” з героїчними епосами інших народів – „Піснями...” про Сіда, про Нібелунгів, про Роланда та ін. „Чрґна земля подь копыты, костью была посѣяна, / а кровію поляна: / тугою взыдоша по Руской земли” – пише автор „Слова...”, що в переспіві Шевченка звучить як „Земля чорна копитами / Поорана, поритая; / Костью земля засіяна, / А кровію политая. / І журба-туга на тім полі / Зійшла для руської землі”. І у „Слові...”, і в Шевченка зустрічаємо й ряд інших випадків застосування хліборобських метафор в описі битви („Гайдамаки”, „Думи мої, думи мої” та ін.).

Цікаво, що у переспівах автор не звертається до причини цих трагічних і водночас героїчних історичних подій, що криється в розбраті руських князів (тут – Рюриковичів та Ольговичів), Шевченко воліє в минулому бачити *кращі* його сторони – жіночність і героїзм Єфросинії, мужність і героїзм Ігоря.

Отож, в окресленому вище національно-ментальному полі „Слова про похід Ігорів” та Кобзаревих переспівів, яке виростає зі скритої в етномовній пам’яті й глибинах національної свідомості поетичної природи слова (О. Потебня), постає Симфонія-диптих Є. Станковича на вірші Т. Шевченка для хору а саррелла: так як і мовні одиниці, що фокусують у собі чуттєві образи, є вихідними формами думки (О. Потебня [16] – В. Жайворонок [8]), так і комплексні вербально-музичні концепти є емоційним початком у ментальній характеристиці музичного твору.

---

⁸ „Хлібороб знає призначення серпа і коси, коли приходить час жнив. Тоді приходить велика боротьба на полі. Поле вкривається снопами мертвого збіжжя. Це велике побоєвище в природі і смутку на скошених стернях. Тоді приходить осінь, що віще зиму. На полях стелиться смуток по втраченому житті літа” [21, 166].

Мусимо в'ясувати, які характеристики основних концептів Шевченкового слова поглиблює Є. Станкович, а відтак – і як взаємодіють у вербально-музичному творі грані національної ментальності?⁹

У творенні художнього змісту, а відтак – і ментального поля Симфонії-диптиху величезну роль відіграють символіка та емоційність – „символ” та „ікон” (Ч. Пірс – В. Холопова). Як глибоко символічними є „Слово про похід Ігорів” та переспіви Т. Шевченка, так Симфонія-диптих Є. Станковича яскраво демонструє величезну виражальну роль „символу” в художньому змісті твору. На *узагальнено-концептуальному рівні* це втілено у вербальній програмі, починаючи від назви „на вірші Т. Шевченка”, що передбачає глибоко-національне коріння твору; в поєднанні принципів, притаманних симфонії і хоровому твору а *capella*, що представляють різні типи мислення – симфонічний і вокально-хоровий, в результаті чого в хорове полотно проникає характерна для симфонічного мислення процесуальність (Б. Лятошинський, Є. Станкович та ін.); у символіці жанру диптиху, в якій закладено вираження двох емоційно-психологічних станів, що відповідають двом основним національно-ментальним елементам, відображених у змалюванні битви (лицарсько-вольове) й плачу (кордоцентричне).

Символіка проявляється і на *конкретно-мовному рівні*. В цілому зауважимо, що основним будівельним матеріалом твору, як традиційно у Є. Станковича, є інтонаційність в її процесуальному розвитку; на музично-мовному рівні вирішений засобами дванадцятоступеневості, в межах якої функціонують різноманітні ладові структури – від архаїчних інваріантних лейт-трихордів до гексахордів і їх зіщеплень – і до мобільних кластероподібних утворень, що виникають ситуаційно, із „натяками” на серійність у

---

⁹ У даному контексті не подаємо послідовного аналізу структури твору, надсилаючи читача до статті О. Торби „Слово і музика в хоровому творі” [22].

кульмінаційних моментах; акордика виникає передусім як результат секундо-квартової або трізвучної підголосковості, квазінародного стрічкового голосоведення, вертикалізації звукоряду; гармонія базується на мисленні дванадцятиступеневої мелодичної тональності.

Основними вербально-музично-мовними структурними одиницями у формуванні ментального поля твору є синтагми – інтонаційно-сміслові єдності, утворені синтезом семантики музичних інтонацій з фонетичною виразовістю слова; ці вербально-музичні смислові єдності виростають в образні сутності – концепти твору, які, в кінцевому результаті, і формують ментальну характеристику Симфонії-диптиху.

Розглянемо семантичні ресурси вербально-музичних інтонацій, що зумовлюють не тільки згаданий вище „символ”, але й, разом із ним, і „ікон” (емоцію) та „індекс” (зображальність) у художньому вираженні. Інтонаційний тезаурус Симфонії-диптиху великою мірою пов’язаний із фольклорними джерелами – три-, тетра-, пентахордами, і „вписаний” дисонуючою інтервалікою в контекст сучасної музичної мови шляхом хроматизації, зімкнення інтонацій в межах дванадцятиступеневої системи.

Вираження „ікону” в Симфонії-диптиху – це насамперед тритон, „зітканий” із двох трихордів (*приклад 1а*), який з’являється на початку твору в підкресленні похмурого *katabasis*’а у басів (*приклад 1б*), що разом із секундою та септимою лягає в основу музичної вражальності. Фігура *katabasis* стане у творі символом реквієму за загиблими („Додолюгнулися, журились!” у завершенні першої частини та ін.).

Приклад 1а

Приклад 1б

Вираження „ікону” – це й секунда та септіма: нисхідна секунда з емоційним навантаженням плачу в поєднанні з виразовістю великої септіми в гексахордах акцентує кордоцентричну грань ментального поля твору – наприклад, в експозиції побічної партії першої частини „Земля чорна копитами поритая...”, в образі Ярославни в другій частині (секундові ходи в сопрано та альтів („Горе! Горе!”) одночасно з рухом звукорядом, обмеженим септімою, в тенорів і басів („Полечу, – каже, – зигзицею...”) та ін. „Інтонація великої септими... стала генеральною парадигмою мелодики Станковича... Завдяки активному використанню її стабільної семантики романтичного піднесення, екзальтації, декламаційної патетики септимова інтонація поступово переходить із загально європейського знакового поля... у поле національно-своєрідної семантики”; „Подібно до великої септими впродовж ХХ ст. відбулась міграція тритону (як інтонаційного контуру та основи гармонічної вертикалі) з поля загальноєвропейської до

поля національно-своєрідної семантики” – пише про інтонації в музичній мові Є. Станковича О. Козаренко [11, 230 – 231].

„Індекс” яскраво проявляється в оповіді про битву в першій частині та в епізоді *Andante rubato* в другій частині, же майстерним застосуванням звукопису створюється ефект „просвітлення”, пов’язаного з появою божественного – сонця: „Святеє сонечко зійшло...”, яке підводить до кульмінації.

Окреслена кордоцентрична семантика, яка домінує в більшій частині ментального поля твору, поєднується із лицарсько-вольовим вираженням національного характеру, яке не є панівним, а „здобувається у боротьбі”, на найвищих щаблях розвитку, що вимагають особливого напруження (така картина бачиться *аналогічною* до загальної ментальної картини української нації, в характері якої вольовий елемент з’являється в найбільш напружені періоди державотворення). У Симфонії-диптиху лицарсько-вольове представлене наприклад, в показі битви в першій частині, у кульмінаційному переосмисленні побічної партії в марші-реквіємі з репризи першої частини та ін. Потрясаючою за силою художнього впливу є кульмінація другої частини, де в образі Ярославни втілено вольове „Святий, огненний господине...” в акордовому викладі в хорі (*приклад 2а*) та кордоцентричне, яке за силою напруження наближається до вольового, – „Спали мене на самоті...” у *soprano solo* (солістки, яку автор вводить саме в цьому місці) з хором (*приклад 2б*).

Приклад 2а

Музична партитура для чотирьох голосів (Soprano, Alto, Tenor, Bass) та фортепіано. Текст пісні: Свя- тий, ог- нем- ний гос- по- ди- не! Динаміка: ffff, ad lib.

Приклад 2б

Музична партитура для голосів та фортепіано. Текст пісні: « Спа- ли ме- не на са- мо- ті! Кви- лить, пла- че, пла- че Я- рос- лав- на, кви- лить, пла- че Я- рос- лав- на. Кви- лить, пла- че Я- рос- лав- на, кви- лить, пла- че Я- рос- лав- на. Кви- лить, пла- че Я- рос- лав- на, кви- лить, пла- че Я- рос- лав- на. Я- рос- лав- на. » Динаміка: fff, p, (p).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у ментальному полі Симфонії-диптиху кордоцентричне виражається процесуальним розвитком інтонаційного матеріалу в лінійному мисленні, а поява лицарсько-вольового пов'язана із самоорганізацією музично-мовних елементів у вертикальні структури (тут ще раз варто згадати ідеї про самоорганізацію та культуру А. Свідзінського!).

Прикінцевий висновок даної наукової розвідки полягає у тому, що ментальне поле епосу „Слово про похід Ігорів”, Шевченкових переспівів „З передсвіта до вечора” й „Плач Ярославни” і Симфонії-диптиху Є. Станковича на слова Т. Шевченка для хору а cappella та модуляцію цього ментального поля від насиченого героїзмом „Слова...” до більшої сердечності творів Т. Шевченка та Є. Станковича можемо визначити як „художній аналог” українського національного ментального поля та його історичну модуляцію, де поряд з домінуючим кордоцентричним хліборобським елементом із дедалі все більш вольовими надзусиллями періодично актуалізується лицарський елемент.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1987. – С. 36.
2. Бенч-Шокало О. Г. Український хорівий спів. Актуалізація звичаєвої традиції : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Ольга Бенч-Шокало. – К. : Ред. журн. „Український Світ”, 2002. – 440 с.
3. Велесова книга : духовний заповіт предків : [пер. укр. мовою Б. Яценка]. – 2-ге вид. – К. : Велес, 2006. – 256 с.
4. Джулай Г. А. Музична ментальність : соціально-філософський аналіз : автореф. дис... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 „Філософські науки” / Джулай Ганна Андріївна. – Од., 2003. – 24 с.
5. Драганчук В. М. Національна ментальність і рівні її відображення в музиці / Вікторія Драганчук // Музикознавчі студії : наук. зб. Львів. нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. – Вип. 18. – Л. : Сполом, 2008. – С. 11–18.
6. Драганчук В. М. Український національний характер як предмет музикознавчого зацікавлення / Вікторія Драганчук // Музикознавчі студії Інституту мистецтв Волинського державного університету імені Лесі Українки та Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – Вип. 1. – Луцьк : РВВ „Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. – С. 124–137.
7. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
8. Клочек Г. Д. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація : навч.-метод. посіб. / Григорій Клочек. – К. : Освіта, 1998. – 238 с.
9. Клочек Г. Д. Світ „Велесової книги”: навч. посіб. / Григорій Клочек. – Кіровоград : Степова Еллада, 2001. – 159 с.
10. Козаренко О. Феномен української національної музичної мови / Олександр Козаренко. – Л., 2000. – 284 с. [Українознавча бібліотека НТШ. Число 15].
11. Кульчицький О. Світовідчужання українця / О. Кульчицький // Українська душа. – Київ, 1992. – С. 55.
12. Марченко О. А. Роль національного характеру у формуванні української музичної культури ХІХ століття : автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.12 „Українознавство” / Марченко Олена Анатоліївна. – Х., 2003. – 20 с.
13. Попов П. Н. „Слово о полку Игореве” в перекладі Т. Шевченка / П. Н. Попов //

- Слово о полку Игореве : сб. исслед. и ст. – М. ; Л., 1950. – С. 400–409.
14. Попович М. В. Проблеми теорії ментальності / [Попович М. В., Кисляковська Ю. та ін.]. – К. : Наук. думка, 2006. – 406 с. [Проект „Наукова книга”].
  15. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / Александр Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 616 с. [История эстетики в памятниках и документах].
  16. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця / І. Рибчин. – Мюнхен : [б. в.], 1966.
  17. Свідзинський А. В. Самоорганізація і культура / Анатолій Свідзинський. – Режим доступу : http://dsl.sf.ukrtel.net/biblio/index.php?a_id=1&r_id=3.
  18. Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури / Анатолій Свідзинський. – Луцьк : ВАТ „Волин. обл. друк.”, 2009. – 696 с.
  19. Слово о полку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова // Ізборник : Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/links/inslovo.htm>
  20. Стебельський Б. Хліборобські образи в метафорах Шевченка / Богдан Стебельський // Ідеї і творчість : зб. ст. та есеїв / ред. О. Копач. – Канадське наук. т-во ім. Шевченка. – Т. XXXII. – Торонто ; Отаріо ; Канада, 1991. – С. 163–171.
  21. Торба О. Слово і музика в хорovому творі / Олександра Торба // Київське музикознавство: зб. ст. – Вип. 13 : Культурологія та мистецтвознавство. – К., 2004. – С. 201–213.
  22. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Твори : у 50-ти т. – К., 1981. – Т. 31. – С. 118.
  23. Фурса М. В. Національна свідомість і мистецтво : взаємозв'язок у процесах творення та функціонування цінностей / М. В. Фурса // Людина і мистецтво в гуманістичних вимірах. – Л. : Край, 1997. – С. 148–152.
  24. Хрущ О. Цінності та особливості українського національного характеру / Олена Хрущ // Журн. укр. геополітики, філософії та культури. – 2002 ; 2003. – Режим доступу : <http://newright.il.if.ua/confixus.htm>.
  25. Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 2 : Поезія 1847–1861. – С. 342–345; 735–740. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev2142.htm>.
  26. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 342 с.